

УДК 343.132+351.745.1

Діана Сергєєва,кандидат юридичних наук,
доцент кафедри криміналістики та судової медицини
Національної академії внутрішніх справ

ВИКОРИСТАННЯ МАТЕРІАЛІВ ЗНЯТТЯ ІНФОРМАЦІЇ З КАНАЛІВ ЗВ'ЯЗКУ ЯК ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОГО ЗАХОДУ ДЛЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТАКТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СЛІДЧИХ ДІЙ*

У статті розглядаються можливості використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності, а саме зняття інформації з каналів зв'язку як оперативно-розшукового заходу в організаційно-тактичних цілях для провадження окремих слідчих дій.

Ключові слова: матеріали оперативно-розшукової діяльності, зняття інформації з каналів зв'язку, організація, тактика слідчої дії.

Проблема закріплення матеріалів ОРД у кримінальній справі**

Одним із завдань оперативно-розшукової діяльності (далі — ОРД), яка передувала або супроводжує кримінальне судочинство, відповідно до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», є виявлення підстав для прийняття у кримінальній справі законних та обґрунтованих рішень, у тому числі й щодо проведення слідчих дій, виконання якого повинно сприяти швидкому й повному розкриттю злочинів, забезпеченню законних інтересів, прав та свобод осіб, що беруть участь у кримінальному судочинстві.

Щодо використання матеріалів ОРД для проведення слідчих дій, то необхідно зауважити, що на сторінках юридичної літератури переважно розглядаються проблемні питання приводів та підстав проведення слідчих дій, якими можуть бути зазначені матеріали. Цьому аспекту даної проблеми присвячували свої праці

Д. І. Бедняков, В. В. Гевко, В. А. Колесник, Б. А. Комлев, М. А. Погорецький, С. А. Шейфер та інші вчені.

Більшість вітчизняних процесуалістів, що займаються розробкою зазначеної проблематики, зазначають, що чинне кримінально-процесуальне законодавство допускає можливість використання матеріалів ОРД як приводів і фактичних підстав для прийняття рішення про проведення слідчих дій, спрямованих на отримання доказів. Але щодо необхідності закріплення оперативно-розшукової інформації у матеріалах кримінальної справи, у наукових джерелах відображені протилежні точки зору. Деякі науковці не вбачають необхідності належного закріплення матеріалів ОРД у кримінальній справі. Так, наприклад, Д. І. Бедняков вважає допустимим ознайомлення допитуваного із предметами і документами, отриманими в ході ОРД, без пояснення йому їх походження [1], на думку В. І. Зажицького, підстави для проведення окремих слідчих дій можуть і не міститися у матеріалах кримінальної справи [2]. Інші науковці, зокрема В. В. Гевко [3], М. А. Погорець-

* Рекомендовано до друку кафедрою криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ.

** Внутрішню рубрикацію тексту (підзаголовки) здійснено редакцією.

кий [4], на нашу думку, справедливо зауважують, що оперативно-розшукова інформація, що міститься у матеріалах ОРД, повинна бути відображена у матеріалах кримінальної справи, обґрунтовуючи свою позицію тим, що, за загальною логікою, особа, яка веде розслідування, не вправі оперувати будь-якими даними, відсутніми у кримінальній справі, тому такі матеріали повинні бути введені у кримінальний процес через визначені законом джерела. Отже, якщо матеріали ОРД не можуть бути легалізовані й залучені до кримінального процесу у визначеному порядку, вони не можуть бути приводами й фактичними підставами проведення слідчих дій (наприклад, це стосується даних, отриманих від особи, що перебуває з оперативним підрозділом у негласних конфіденційних відносинах, легалізація яких може призвести до загрози безпеки особи, яка брала участь в ОРД, окремим учасникам кримінального процесу).

Щодо матеріалів зняття інформації з каналів зв'язку як оперативно-розшукового заходу (далі — ОРЗ), то за необхідності вони можуть бути уведені у кримінальний процес різним способом, наприклад шляхом зняття грифу таємності з матеріалів або проведення допиту особи, що здійснювала відповідний ОРЗ, та використані як приводи та підстави проведення слідчих дій лише у випадку, коли їх легалізація не завдасть шкоди розслідуванню в цілому чи не загрожуватиме життю, здоров'ю окремих учасників кримінального процесу (свідків, співучасників підозрюваного, обвинуваченого і т. ін.).

На відміну від використання матеріалів ОРД як приводів і підстав для проведення слідчих дій, можливість їх використання для організаційно-тактичного забезпечення підготовки й проведення будь-яких слідчих дій є беззаперечною, але, на нашу думку, недостатньо дослідженою науковцями-криміналістами, що негативно відбивається на практичній діяльності досудового розслідування. Тому метою даної статті є висвітлення можливостей використання матеріалів зняття інформації з каналів зв'язку для організаційно-тактичного забезпечення деяких слідчих дій.

Організація і тактика

Зважаючи на значущість категорій «організація» і «тактика» у кримінальному процесі та криміналістиці, проблема визначення цих понять та їх співвідношення потребує окремого висвітлення і є предметом самостійного дослідження. А тому, не вдаючись до докладного її аналізу, зазначимо лише, що під організацією слідчої дії ми розуміємо діяльність із забезпечення оптимальних умов для її проведення. Щодо визначення поняття «тактика», то ми схилиємося до позиції вчених, які пропонують розуміти тактику як систему наукових положень і розроблених на їх основі відповідних засобів (прийомів, рекомендацій з їх реалізації, операцій) допустимого і раціонального збирання, дослідження і використання доказової інформації в умовах потенційної чи реальної, безпосередньої чи опосередкованої протидії з боку осіб чи органів, що мають інші інтереси в кримінальному судочинстві, ніж ті, що має суб'єкт, для оптимізації діяльності якого і створюється відповідний вид криміналістичної тактики [5] (у аспекті нашого дослідження йдеться про слідчу тактику як галузь криміналістичної [6]). Організаційний аспект у тактиці є невід'ємним, на нашу думку, провадження слідчих дій як практика проявляється у двох взаємопов'язаних сторонах — тактичній та організаційній.

Тактичний прийом є основним елементом, засобом криміналістичної тактики, під яким розуміється раціональний та допустимий спосіб дії, що вільно обирається суб'єктом криміналістичної тактики (слідчим, прокурором, адвокатом) залежно від слідчої ситуації, спрямований на подолання протидії з боку осіб (організацій), що мають інакші професійні та (або) особисті інтереси [7].

Використання з організаційно-тактичною метою інформації, що міститься у матеріалах зняття інформації з каналів зв'язку, залежно від слідчої ситуації може впливати на вибір слідчої дії, найбільш ефективної на даний момент розслідування (або ж визнання проведення запланованої слідчої дії недоцільним), її учасників, часу, місця проведення, лінії поведінки слідчого під час

проведення слідчої дії, тактичних прийомів (тактичних комбінацій), що будуть використані, і, виходячи з цього, на ефективність слідчої дії, проведеної у рамках конкретної кримінальної справи.

Виходячи із вищевикладеного розуміння деяких основних фундаментальних категорій та понять криміналістичної науки, якими, на нашу думку, є криміналістична тактика, організація проведення слідчої дії, тактичний прийом, розглянемо деякі аспекти використання матеріалів, що містять результати зняття інформації з каналів зв'язку, для визначення організації і тактики проведення окремих слідчих дій.

Слідчий огляд

Із матеріалів зняття інформації з каналів зв'язку слідчий може отримати як інформацію, яка стосується злочину, у межах розкриття та розслідування якого проводився або триває даний оперативно-розшуковий захід, так і первинну інформацію про подію іншого злочину та обставини його вчинення, які не були раніше відомі правоохоронним органам. У обох випадках слідчий може використати отриману інформацію з метою належної організації слідчого огляду: місце події, ділянок місцевості й приміщень, де можуть знаходитися об'єкти, що мають значення для справи, автотранспорту, трупів або їх частин, а також освідування. Матеріали інформації, знятої з каналів зв'язку, можуть зорієнтувати слідчого на проведення як первинного слідчого огляду, так і повторного або додаткового.

Зміст інформації, знятої з каналів зв'язку, може містити у собі дані про місце вчинення злочину та місця підготовки та приховання злочинної діяльності, шляхи підходу злочинця та відходу із місця події; кількість злочинців та характер залишених ними слідів, їх локалізацію; місцерозташування інших слідів злочину як у межах місця вчинення злочину, так і поза ними та багато інших обставин про подію злочину, які можуть бути корисними для організації проведення слідчого огляду.

Виходячи зі змісту цієї інформації, слідчий перш за все визначає час прове-

дення слідчого огляду (невідкладність є загальною вимогою до проведення огляду, але можливі випадки, коли більш доцільним є проведення його пізніше, за більш сприятливих умов, враховуючи слідчу ситуацію) та здійснює організаційні заходи, необхідні для його проведення. На підготовчому етапі з урахуванням отриманої інформації слідчий визначає місце огляду, його приблизні межі, необхідність забезпечення охорони місця події, необхідні сили та засоби огляду, орієнтовно визначає методи огляду обстановки місця події та окремих її елементів (суцільний чи вибірковий; концентричний, ексцентричний, фронтальний, секторний чи за квадратами).

Із матеріалів розглядуваного оперативно-розшукового заходу слідчий може отримати інформацію про інсценування злочину, тобто штучне створення зацікавленими особами обстановки, яка б утворювала помилкове уявлення про нібито вчинений злочин, та враховувати її в ході слідчого огляду під час виявлення негативних обставин.

Обшук

З інформації, знятої з каналів зв'язку, слідчий може отримати відомості, які дозволяють припускати, що в певній особі або в певному приміщенні (транспортному засобі й т. д.) знаходяться об'єкти, що мають значення для справи. Також в інформації, знятої з каналів зв'язку, можуть міститися відомості, що здатні впливати на тактику проведення даної слідчої дії. Ними є: 1) відомості про особу, в приміщенні якої буде проводитись обшук, про членів її сім'ї, спосіб життя, наявність у неї зброї, розпорядок дня тощо; 2) відомості про приміщення обшуку, наявність у ньому додаткових входів (виходів), наявність сигналізації, охорони, кількість вікон, їх розміщення, наявність підвалів, гаражів, горищ, інших побутових приміщень, сейфів, схованок тощо; 3) відомості про об'єкти пошуку: знаряддя злочину, об'єкти зі слідами злочину або ті, що є результатом злочинної діяльності, вилучені із цивільного обороту та інші об'єкти, що мають значення для справи, їх групові, а інколи й індивідуальні ознаки. Збиран-

ня та оцінка вищевказаної інформації про особу, що буде обшукуватися, місце обшуку, предмети пошуку та інші обставини є одним із організаційних заходів підготовчого етапу даної слідчої дії.

Використання інформації, знятої з каналів зв'язку, що містить у собі відомості першої групи, може допомогти у дотриманні такої тактичної умови, як оптимальний час проведення обшуку з урахуванням фактора раптовості; у визначенні найбільш ефективних прийомів проникнення пошукової групи до об'єкта пошуку; визначення лінії поведінки слідчого після добровільної видачі визначених слідчим предметів чи документів; визначення найбільш ефективних тактичних прийомів, спрямованих на усунення активної протидії обшукуваного, на подолання відмови обшукуваного від спілкування, на отримання пошукової інформації від обшукуваного; визначення найбільш ефективних тактичних прийомів пошуку (орієнтація на професійні (чи інші) навички обшукуваного під час визначення місця схову, пошук відповідних об'єктів) тощо.

Інформація, знята з каналів зв'язку, що містить відомості про місце обшуку та предмети пошуку, надасть змогу слідчому визначити оптимальний склад пошукової групи, визначити необхідні техніко-криміналістичні засоби, у тому числі засоби пошуку, залежно від відомостей про стан, властивості та ознаки шуканого об'єкта, обрати найбільш ефективні тактичні прийоми, спрямовані на: пошук об'єктів, що зберігаються без спеціального маскування (аналіз обстановки місця обшуку з метою визначення місць зберігання предмета пошуку; зіставлення виявленого об'єкта з ознаками того, що шукають); пошук об'єктів, схованих у спеціальних тайниках (аналіз ознак предмета пошуку; зіставлення предмета пошуку з різними об'єктами місця обшуку; використання можливостей типових аналогів; аналіз окремих ділянок приміщення, меблів, інших об'єктів з метою встановлення демаскуючих ознак; зіставлення однакових предметів між собою); пошук знищених або перероблених об'єктів та інші.

Допит

Високою ефективністю характеризується використання результатів зняття інформації з каналів зв'язку для підготовки та проведення допиту. Із матеріалів зняття інформації з каналів зв'язку слідчий може отримати найрізноманітнішу інформацію про подію злочину та особу злочинця та визначитися щодо доцільності проведення допиту у конкретний момент розслідування; кола осіб, які можуть бути допитані, та послідовності їх допиту; предмета допиту, виходячи із обставин розслідуваної кримінальної справи та інформації, отриманої в ході проведення ОРЗ; часу та місця допиту, способу виклику на допит, а також вибору найбільш ефективних тактичних прийомів допиту.

Використання матеріалів зняття інформації з каналів зв'язку під час проведення допиту дає можливість слідчому вирішити низку тактичних завдань. По-перше, зіставлення фактичних даних, отриманих у ході зняття інформації з каналів зв'язку з показаннями допитуваного дозволяє викривати останнього у дачі неправдивих показань або спростувати посилення допитуваного на вигадані «провали» у пам'яті. Крім безпосереднього встановлення факту давання неправдивих показань, можливе також встановлення мотивів такої поведінки: острах зіпсувати відносини з іншими особами, що проходять у справі; побоювання помсти; прагнення приховати свої негативні вчинки, аморальну поведінку, боягузтво тощо; бажання пом'якшити провину підозрюваного чи обвинуваченого в силу сімейних, дружніх стосунків або з корисливих спонукань, або, навпаки, збільшити провину цих осіб — з помсти, ревнощів тощо; помилкова оцінка своїх діянь як злочинних і прагнення приховати їх або описати інакше; небажання згодом виступати в якості свідка, бути викликаним у суд і т. д.; бажання уникнути відповідальності за вчинене, применшити свою провину або понести відповідальність не за вчинений, а за менш тяжкий злочин тощо.

По-друге, у матеріалах оперативно-розшукового зняття інформації з каналів зв'язку можуть міститися відомості

не тільки про обставини злочину, а й про події та факти, що передували його вчиненню або відбулися пізніше. Використання в ході допиту таких даних про деталі, події некримінального характеру можуть сприяти створенню установки для допитуваного на давання правдивих показань, створити враження у допитуваного про те, що «слідчий знає все» або послужити надійною ланкою у пригадуванні забутого за допомогою асоціативних зв'язків.

По-третє, фактичні дані, отримані під час зняття інформації з каналів зв'язку, дозволяють слідчому припинити злочинні змови зі співучасниками й свідками, прогнозувати хитрощі, до яких має намір удатися допитуваний, вивчити особливості особистості допитуваного й застосувати на основі отриманих знань найбільш ефективні в даній слідчій ситуації тактичні прийоми, наприклад, створення в допитуваній особі перебільшеного уявлення про поінформованість слідчого щодо обставин розслідуваного злочину, про наявність у нього значних технічних можливостей для виявлення тих обставин, які допитувана особа намагається приховати, формування у допитуваного враження, що його викриття відбулося через власну недбалість або через зраду співучасників злочину, про необхідність сприяння слідству у розкритті злочину тощо.

В. П. Бахін, Н. С. Карпов, С. В. Євдокіменко, ґрунтуючись на результатах проведеного дослідження, серед найпоширеніших на практиці тактичних прийомів під час допиту називають демонстрацію та пред'явлення різних предметів, документів, фотознімків, інших носіїв інформації [8], якими також можуть бути матеріали зняття інформації з каналів зв'язку, легалізовані у кримінальній справі. Демонструючи обізнаність про певні обставини злочинної діяльності, зафіксовані у тому числі й шляхом зняття інформації з каналів зв'язку, слідчий під час допиту повинен слідкувати за хвилюванням, здивуванням, пригніченістю та іншими емоціями допитуваного, які мають зовнішній прояв. Встановлення таких фізіологічних сигналів психологічного стану допитуваного може слугувати приводом для об-

рання нових тактичних прийомів, вибору інших способів встановлення психологічного контакту з допитуваним, тобто коригування обраної тактики допиту.

Висновки

Отже, як бачимо на прикладі окремих слідчих дій, матеріали зняття інформації з каналів зв'язку як оперативно-розшукового заходу, навіть не легалізовані у кримінальній справі із об'єктивних причин, про які зазначалося вище, можуть бути використані для організаційно-тактичного забезпечення слідчих дій, що сприятиме ефективності їх проведення та забезпечуватиме швидке і повне розслідування злочину згідно з вимогами кримінально-процесуального законодавства. Особливу актуальність розглянуті положення набувають на початковому етапі розслідування, коли слідчий знаходиться в умовах наявності обмеженої кількості інформації про подію злочину та осіб, що його вчинили, при розслідуванні злочинів, вчинених організованими злочинними групами й злочинними організаціями, оскільки при проведенні негласних оперативно-розшукових заходів є можливість глибокого й цілеспрямованого вивчення як особистості окремого злочинця, так і організованої злочинної групи (злочинної організації) в цілому.

Насамкінець зазначимо, що неприпустимими є ситуації, коли внаслідок правової неврегульованості та недостатнього рівня наукової розробленості питань використання матеріалів ОРД, у тому числі зняття інформації з каналів зв'язку, вказані матеріали у досудовому слідстві безпідставно, необґрунтовано залишаються слідчим без розгляду. Як слушно зазначається науковцями, використання матеріалів ОРД, у тому числі й для проведення слідчих дій, що отримуються ціною великих зусиль оперативних працівників з докладанням напруженої фізичної, розумової та психологічної роботи в умовах ризику для свого особистого життя та здоров'я, а також життя і здоров'я своїх родичів, значних матеріальних витрат на проведення відповідних ОРЗ, дає змогу особам, які вчинили злочин, уникнути покарання та

відшкодування збитків або призводить до невинуватеного затягування вирішення кримінальної справи [9], що є неприпустимим для правової демократичної держави.

ПРИМІТКИ

1. Бедняков Д. И. Непроцессуальная информация и расследование преступлений / Д. И. Бедняков. — М., 1991. — С. 109.
2. Комментарий к Федеральному Закону «Об оперативно-розыскной деятельности» / отв. ред. и рук. авт. кол-ва А. Ю. Шумилов. — М., 1997. — С. 115.
3. Гевко В. В. Використання непроцесуальної формації під час доказування у стадії попереднього розслідування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / В. В. Гевко ; Укр. акад. внутр. справ. — К., 1996. — С. 116.
4. Погорецький М. А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі : монографія / М. А. Погорецький. — Х. : Арсіс, ЛТД, 2007. — С. 410.
5. Баев О. Я. Тактика уголовного преследования и профессиональной защиты от него. Следственная тактика : науч.-практ. пособ. — М., 2003. — С. 14.
6. Шепитько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз) : монографія / В. Ю. Шепитько. — Х. : Харків юридичний, 2007. — С. 20.
7. Москвин Е. О. Тактический прием / Е. О. Москвин. — М. : Юрлитинформ, 2006. — С. 19.
8. Бахін В. П. Допит як спосіб протидії злочинній діяльності / В. П. Бахін, Н. С. Карпов, С. В. Євдокіменко // Вісник Запорізького юридичного інституту. — 2000. — № 4. — С. 291—299.
9. Погорецький М. А. Зазнач. праця. — С. 396.

Сергеева Диана. Использование материалов снятия информации с каналов связи как оперативно-розыскного мероприятия для организационно-тактического обеспечения следственных действий.

В статье рассматриваются возможности использования материалов оперативно-розыскной деятельности, а именно снятие информации с каналов связи как оперативно-розыскного мероприятия в организационно-тактических целях для осуществления отдельных следственных действий.

Ключевые слова: материалы оперативно-розыскной деятельности, снятие информации с каналов связи, организация, тактика следственного действия.

Sergieieva Diana. Use of materials of removal of information from liaison channels as operative-search measure for the organization and tactical providing of investigation actions.

Possibilities of the use of materials of operative-searching activity are considered in the article, namely removal of information from liaison channels as operative-searching measure for organizational and tactical aims for realization of some investigation actions.

Key words: materials of operative-searching activity, removal of information from ductings of connection, organization, tactic of investigation action.